

UČITEL

Pedagog → pedagog je v celém výchovně vzdělávacím procesu činitelem, který nese společenskou odpovědnost za jeho účinnost a úspěšnost. Je jeho iniciátorem a současně hodnotí dosažené výsledky.

Učitel → výraz učitel označuje osobu, která vyučuje ve škole.

DEFINICE: Je hlavním zprostředkovatelem systematických a upravených a srovnaných poznatků z nejrůznějších oborů vědních ve škole a zároveň vedle otce a matky třetím hlavním činitelem při výchování (stručný slovník pedagogický, díl V., 1909, s. 1912)

Pedagogický pracovník → je učitel... předškolní zařízení, ZŠ, ZUŠ (základní umělecké školy), střední školy, speciální školy, učilišť, zařízení pro zájmové studium, zařízení sociální péče
- a kromě učitelů ještě vychovatelé škol a škol. Zařízení, zařízení pro soc. péče, mistři odborné výchovy, vedoucí pracovišť středních odborných a jiných učilišť, instruktoři tělesné výchovy a trenéři sportovních tříd

EDUKÁTOR → profesionál, který provádí edukaci (vychovává, školí, zacvičuje)

POŽADAVKY → základním požadavkem na učitele je hluboké všeobecné vzdělání a široký rozhled filozofický, politický, vědecký a kulturní

- K všeobecnému vzdělání patří teoretické a praktické odborné vzdělání v oboru, který pedagog vyučuje
- Důležitým momentem je i jeho široká praktická zkušenost
- Dalším požadavkem je i hluboké pedagog. vzdělání, zahrnující dějiny výchovy, obecnou pedagog., diakritiku, teorii jednotlivých výchovných složek i metodiku oboru

KOMPETENCE → je soubor profesních dovedností, kterými má být vybaven učitel, aby mohl efektivně vykonávat své povolání

- Jsou z části získávány přípravou (učením) a z části jsou dodány genetickým potenciálem (sportovní talent)

Na 2. stupni ZŠ učitel by měl splňovat:

1. *kompetence oborově – předmětová* → sleduje to, zda je pedagog orientován v oborech svých aprobačních předmětů
2. *kompetence didaktická a psychodidaktická* → sleduje to, zda učitel dovede motivovat žáky k samostatnému učení
3. *kompetence obecně pedagogická* → zabývá se tím, zda učitel sleduje nové trendy ve výchově a vzdělávání
4. *kompetence diagnostická a intervenční* → sleduje to, zda pedagog dovede pracovat s žáky individuálně, diagnostikovat styly učení, zamýšlí se občas nad klimatem ve svých třídách
5. *kompetence sociální, psychosociální a komunikativní* → sleduje to, zda pedagog ví, jak spoluvytvářet příznivé klima ve třídě a zda aplikuje tyto své znalosti na klima ve třídách a zda se mu daří komunikace s rodiči
6. *kompetence manažerská a normalivní* → zabývá se tím, zda má učitel základní znalosti o zákonech a normách, zda dovede hospodařit se svým časem a plánovat aktivity žáků ve škole i vlastní aktivity
7. *kompetence profesně a osobnostně kultivující* → sleduje to, zda pedagog pracuje se svými kolegy, zda zjišťuje názory svých žáků na svoji komunikaci s nimi a na prožívané klima ve třídě

Profesní a životní dráhy učitelů:

- profese mívají ucelené cykly profes. vývoje – ot. nakolik je to specifický cyklus právě pro učitel. profesi
- hypotéza: čím vyšší etapa profes. dráhy učitele, tím kvalitnější je jeho práce X není prokázáno!!
- etapy: 1/ volba profese (motivace ke studiu učitelství), 2/ profesní start (začátečník), 3/ profesní adaptace (první roky výkonu povolání), 4/ profesní stabilizace (učitel expert, zkušený), 5/ profesní vyhasínání (vyhoření) – viz Moderní ped., Průcha, 2002, s. 201
- profesní kontinuita (setrvání u profese) X profesní migrace (odhod do jiných profesí)

Typologie učitelů:

- dle druhu školy, má důsledky pro vzdělávání učitelů, hypotéza: čím nižší st. školy, tím kratší a méně náročná příprava bud. učitele – ABSURDNÍ! X pořad se to tak dělá
- celkem 175 500 osob 2000/01:

Procentuální podíl z celk. počtu učitelů v ČR	Stat. ročenka školství 2000/01 – Výkonové ukazatele 2001
ZŠ	38,8
z toho: 1.st.	18,4
2.st.	20,4
MŠ	14,7
SOŠ	13,5
VŠ	8,9 (15 640)
SOU	7,5
gymn.	7,1
spec. školy	5,9
VOŠ	3,3

- 40% všech učitelů na ZŠ – 68 155 osob, silná kategorie i MŠ 23 800 (X téměř nezkoumána u nás – mělo by to být zkoumáno dle proporcí)
- specifčnost učitelů dle oborů – univerzalisté (1.st.), specializovaní (VVP, stovky odborných předmětů) – specifčnosti těchto učitelů málo objasněny (P. Ferko 1986 – Pohľad na prácu učiteľa fyziky in průcha 2002, s. 329)

Feminizace

- vysoká, ve všech zemích převažují ženy v preprim, prim, nižš. sek vzděl, ve vyšších úr. se počet mužů zvyšuje a v terciálním vzdělávání (ISCED 5A- Mgr. – počet mužů převládá) - viz Ed. at a Gl. 2001
- X ČR – mnohem nižší zastoupení mužů zákl. a středním vzdělávání než v řadě zemí OECD (prim- 84,5% žen, vyšší sek. 56,3), více v USA 86,5%, Rak. 88,5%, It 94,6%
- u nás - nejvyšší zastoupení zastoupení žen v terci. vzděl. mezi zeměmi OECD (terciální – ISCED 5B 53,9% žen, ISCED 5A - 50,2%), více ve Finsko 56,8%, It 58,8%, Slovensko 66,1
- vys. feminizace, vys. věk – staré učitelky – o kvalitě vzděl. ale nemůžeme nic říci, chybí výzk. nálezy!! taky nevíme, zda muži učí líp/hůř, či zda mladší/starší učí hůř
- ČR – prim – ženy v důchod. věku (nad 60 let) – 72,5% X více: Švédsko 83,6%, Irsko 88%, It 86% /// vyšší sek. školy – učitelky v důchod. věku: ČR 30,5% X více: Fr. 46,5%, Švédsko 46,8%, Finsko 56,6

Volba učitelské profese:

- zájem o stud. učít. oborů vysoký trvale – 1990 – 4777 do 1. roč. přijato, 1996 – 6 532, 2001 – 6 903 (nezahrnuje studenty na nepedagog. fakultách, kt. se později orientují na učitelství => počet ještě vyšší)
- vysoká převaha žen – 70% i více
- soc. profil – a) častěji než ostatní vysokoškoláci z nižší střední vrstvy – 34% otců a 27% matek – dělníci; b) silná mezigenerační kontinuita povolání – poměrně velká část studentů z učitelské rodiny (Kotásek, Růžička 1996)
- častá orientace na učít. profesi jen jako náhradní řešení – na PdF – 12% učít. nechce (Havlík, 1997)
- postoje k studentů k profesi – liší se dle pohlaví, zač. či konce studia - mění se v průběhu studia (Urbánek 2001), nepotvrzuje se vliv zkušeností ze školní praxe na postoje k profesi
- regionální rozdíly – Praha, Brno – větší nabídka prac. míst => jdou víc mimo školství
- 70, 80. l. – M. Klímová 1875, 1986 – motivy, soc. původ – volba učít. profese – ČR – zajímavé
- H. Křesáková 2001 – PdF UK – zájem o stud. vzrůstá (1999), rozdíly u kombinaci AJ-NJ 4% příjmu, Ma-Fr – 68% přijatých; podíl mužů mezi přijatými 25% - nejvíc jich jde na SŠ 30%, nejméně 1.st – 6%, předchozí vzdělání – už nejen z gymplů, ale i SOŠ (23%, 70. l – 5%) Havlík 1997 – z Pdf UK pol. 90.1. šlo do školství 76% absolventů, Ústí n.L. 1991-5 – 80%, 80-90 – 98% , opouští resort pak dalších 35%, co nastoupí (Zimová, 1997); Brno – 1/3 mužů a 60% žen (Hřebíček 1995)
- 73% absolventů uvedlo, že nastoupí, ale mnoho pak setrvat nechce – Pdf UK (Havlík, Spilková 1996) – 31% 1.st a 50% vyšších st. Škol

Burnout syndrom – ztráta zájmu o práci, rutinní provádění a bez nadšení, výkon profese unavuje až vyčerpává, únava z vyučování, obavy ze styku s rodiči, zklamání z profes. úspěšnosti, nezáměr o další vzděl., odpor k ped. inovacím

Prestíž učitelů

- na škále prestiže povolání hodnoceno povolání učitele v ČR jako vysoce prestižní, vážené
- Tuček, Machonin 1993 – VŠ učitel – 3.místo (doc.,prof.), ZŠ na 7.místě (70 povolání)
- sociol. výzkumy některé to potvrzují – vys. složitost práce, náročnost na vys. kvalifikaci (viz Průcha 2002)
- X sami učitelé skeptičtí v hodnocení prestiže = jeden z faktorů proč opouští své povolání – Vacek 1999 – chybí stavovská hrdost – už u studentů učitelství; muž – finanč. ohodnocení, žena – že je i přes své povolání normální, reakce na nízké plat. ohonocení ve srov. s méně nároč. profesemi i VŠ profesemi (důvody: zdánlivě snazší studium, feminizace profese, osobní zkušenost z kontaktu s konkrétním učitelem, neexistence objekt. kritérií pro posuzování efektů práce učitelů => nekvalifikovaná hodnocení z vnějšku)
- individ. prestiž (dle angažovanosti, život. stylu) X profesní, skupinová – 2 odlišné věci
- Kvalifikace učitelů – na zákl. vzdělání a zkušenosti (plně kvalifikovaný až učitel- expert)

Pracovní pole učitelů

- Rozlišovat, co mají učitelé vykonávat a co fakticky vykonávají – veřejnost/média podceňují mnohdy náročnost práce učitelů – berou jen počet hodin přímé vyuč. povinnosti, kt. je nižší než prac. doba u většiny profesí
- Pracovní řád 2001, nařízení vlády (28.6.1999), zákon č. 29/1984 Sb. – povinnosti ped. prac. (vychovávat a vzděl., příprava, sebevzděl.), Pracovní řád pro zaměstnance škol a škols. zařízení (2001) – vyuč. příprava, opravy, dokumentace, inf., spolupra. s ped.prac., rodiči, dozor, péče o kabinety atd., třídnictví, porady, stídum, další vzděl. výchova, dodržování učeb. plánů aj.,
- normovaný úvazek – MŠ 31 h, ZŠ 22, SŠ 21 => zákonem stanovená max. prac. doba 43 h/t
- Belgie (frankofonní část) – 50 min vyuč. hod. (28 h/t MŠ a prim. šk., 24 nižš. sek., 22 vyš. sek.)
- rozdíl v úvazcích, délkách vyuč. hodin, počtem vyuč. dnů v roce, požadavky na čas mimo vyuč. atd. => Indikátor D3 (OECD – ed. at a Glance) – Teaching time and teacher's working time – vyuč. čas a pracovní čas – INES – International Indicators of Education Systems: Austrálie 996 kontaktních hodin ročně X Maď jen 583, v OECD nejdelší vyuč. čas mají učitelé prim. škol, nejkratší vyšší sek (všeobec.), v někt. zemích OECD he vyuč. čas všech učitelů shodný (Belgie, Rusko)

	Vyučovací čas učitelů v mezinárodním srovnání - Počet kontaktních hodin za rok			
	primární vzdělávání	nižší sek.	vyšší sek.(všeob)	vyšší sek. (odborné)
Skotsko	950	893	893	
Nizozemsko	930	868	868	843
Irsko	915	735	735	
Německo	783	733	685	695
Norsko	713	633	505	589
Maďarsko	583	555	555	555
ČR	739	709	680	680
Brazílie	800	800	800	800
Ruská federace	686	686	686	
průměr zemí OECD	801	716	662	692

(Pramen: Education at a Glance: OECD Indicators (2001))

- čeští učitelé mezi učiteli 25 zemí OECD jsou zhruba na průměrných hodnotách, krom učitelů prim. škol – jejich vyuč. čas je významně nižší, V ČR malé rozdíly (podobně Finsko – 29 h) mezi st. škol (Francie – velmi markantní rozdíly 303 h mezi prim a vyšší sek všeob. – Něm. 98 h, Rusko 0, Irsko 180, Špan – 240) – odborníci říkají – rozdíly nejsou oprávněné

Rozsah skutečné práce:

- Kurelová, Krejčí a kol 2000 – 1.st – 45,4h, 2.st – 44,7, SŠ 46,2
- Urbánek 1999 – ZŠ – 45,3h
- Landert 1999 – Švýc. prim a sek. školy – 42-45 h
- prům prac doba ZŠ a SŠ – **45 h a a 20 min** – více než zákonem stanovená max. doba X profesiogramy mohou být nadhodnoceny – viz rozdíly mezi učiteli: nejvíce času týdně na SŠ prům 46,2, nejméně 2.st – 44,7 velké rozdíly dle praxe – do 5 let – 42,5 t, nad 31 let – 49,8
- význ. individuální rozdíly v prac. zátěži ze 124 učitelů ZŠ – 22% norma, třetina nadprům, třetina podprům zátěž prac. činnostmi: u žen o 6% vyšší čas. zátěž než u mužů;

Náplň práce

- zjišť. pomocí profesiogramů (čas. snímky prac. činností zaznamenávané samotnými učiteli) X nezaměřeny na mezinár. srov., chybí údaje
- Blížkovský, Kučerová, Kurelová a kol 2000 Středoevr. učitel: ČR, Slov., Polsko: VŠ, min 5 let praxe, ZŠ, SŠ, ženy i muži: prac doba nejdelší, výuky nejkratší, nejméně času ze 3 zemí stráví další službou a přípravou => prac. zátěž Čes. by mohla být vyšší
- X Urbánek 99 ZŠ – prac. doba 45 a 12 min příprava 14,3% (6 h 28 min), Černotová 99 – SŠ, Slov: významně kratší čas na přípravu 14-18%, významně delší prac. doba 45 h; TIMSS – ZŠ – mat.přír.v. – prac.doba výrazně kratší – 35 h, příprava výrazně kratší - 4 h /t => je to dáno metodologií? – profesiogramy X dotazníky, já: možná spíše SŠ, ZŠ a dle předmětů

Pracovní zátěž a zdraví učitelů

- zabývají se jí většinou lékaři a psychologové, ped. ji opomíjí
- Loucký, Svoboda 1935: zdraví učitelů je o něco lepší než u ostat. obyvatelstva, učitelstvo je svým vzděláním vedeno k většímu porozumění pro výhody a nevýhody určité životosprávy X dnes // (nejčastější onemocnění ani ne nervová, ale dých. cest – prach, tubera ještě dřív byla soc. chorobou učitelstva)
- za socialismu nebyl zdrav. stav učitelstva sledován, celkově se učitelské profesi věnovala nízká pozornost (max. jen lékaři a psych.)
- 60.1 Ďurič, 1969: prac.zatížení a únava učitelů: vysoké čas. zatížení při výkonu profese – 48 hod/t (více než zákonem stanoveno), vyšší u mužů než u žen
- Provaník – zdrav. 1985: požadavky na učitele jako modelu duševně zdravé osobnosti
- M.Langová, M.Kodým a kol. 1987, ZDŠ: u 40% učitelů duš. únava až vyčerpání v důsledku dlouhod. vypětí sil, úzkostná očekávání, deprese X vztah k profesní úspěšnosti: úspěšní učitelé podle inspekce (kritéria) vykazují níže psych. pohodu vlivem velkého vynaložení energie v práci, vlivem trvalého napětí prožívají úzkosti, projevuje se labilita, pesimismus, v kritic. sit. impulzivní reaktivita => těsná souvislost mezi výskytem neurotických a psychosomatických změn a náročností učitelské profese => zbavit učitele funkcí jako pokladník, hospodář, předseda za socialismu X dnes: osvobození od těch fcí a jejich stav se nezlepšil
- Hlávková, Blažková 99, ZŠ, déle než 23,7 let ve školství: zdrav. stav není uspokojivý, rizika kardiovaskulárních onemocnění, zej. arteriální hypertenze; rostoucí psych. zátěž se negat. projevuje zejm. u nejmladších učitelů – emočně méně adaptovaní a připravení na svou profesi, nižší odolnost vůči stresu, kt. přibývá
- Řehulka 98, 99: Učitel a zdraví:
- def. zátěže: nesoulad mezi požadavky na pracovníka a jeho možnostmi / předpoklady tyto nároky zvládnout + objektivní zátěž musí být jako zátěž subjektivně pocítovaná
- hlasová zátěž: poškozují hlasivky nadměrným zvyšováním síly hlasu, trapným překřikováním žáků, nedodržováním hlas. hygieny (př. kouření), nedostatečnou hlas. výchovou studentů učitelství
- fyzická zátěž není pocítována X uvádí únavu po práci, bolesti nohou
- psych. zátěž: a) senzoričká: značná, pracují při plném až vyostřeném vědomí, vys. nároky na zrak a sluch, b) mentální – ne odborně ale práci s žáky – psychol. problémy žáků, řízení třídy, c) emoční – nejvýraz. u učitelů ZŠ, angažován na výsledcích žáků, sooc. vztazích
- 40% učitelé ZŠ neurotické, 10% až patologicky (1998) => zohledňovat schop. zvládat právě danou profes. zátěž u adeptů už ověřovat při přijímacích zkouškách

Zdroje a příčiny prac. zátěže učitelů:

- stres, ale i nespokojenost pracovní, vztahy s rodiči, úřady, ve sboru,
- v zahraničí: chování žáků, počet růz. tříd za týden, vztahy s jinými učiteli a vedením školy, byrokracie, nátlak médií a veřejnosti
- rozdíly v zátěži rozdílne dle školy (st., druh) , jedince a vyuč. předmětu
- na ZŠ jim nejvíce vadí: 1. nízká prestiž, 2. neodpovídající plat, 3. nutnost podřizovat se administrativním rozhodnutím, která neberou v úvahu názory učitelů 4. nedostatek času k relaxaci a odpočinku
- na SŠ: nízká prestiž, 2. nedostatek času k odpočinku 3. špatné postoje žáků k práci 4. neodpovídající plat
- nízká úr. a velký počet žáků je zdrojem zátěže na ZŠ X na SŠ nevýznamný
- Vašina, Valošková 1998: skóre zdravotních stesků je nejvyšší u učitelů ZŠ (1. i 2. st.) a zvláštních škol
- Daniel 1999 na Slovensku: vyšší neuropsych. zátěž, emoční vyčerpání, pocit neúspěšnosti u učitelů na ZŠ než na SŠ a VŠ

- Mlčák 1998: učitelé ZŠ ve velkoměstech mají vyšší úr. stresu než na venkově, nižší úr. soc. podpory, intezita stresu vyšší
- chování žáků - po r. 1989 změna – nedostatečný řád (přibývá nepozornosti, nekázně, vulgárního vyjadřování, neurvalého chování, násilí, agresivita = nejvýznamnější stresový faktor soudobého učitelství
- Vašina 1999: další faktor = konfliktnost role = na učitele kladeny protikladné požadavky: má být laskavý atd X zajišťovat kázeň, tvrdý, trestat => konfliktnost role vede k nespokojenosti, pocity napětí, úzkosti, marnost, fyziol. projevy (zvýš. krev. tlak)
- + nejistota role = dána mírou přesnosti, s jakou je definován předmět práce, co se očekává od pracovníka X má hodnotit žáky spravedlivě X nejsou kritéria =. zvyš. prac. nejistotu => napětí, pocity marnosti, ohrožení kariéry, opatrnost, zajišťování se => Vašina potvrdil přítomnost role nejistoty a konfliktnosti – nejvyšší úr. role nejistoty je spojena s profesí učitele, všechny ostatní profese (lékař mistři odbor. výcviku, mistři, operátoři v ocelárnách) mají úr. signifikantně nižší

Zvládání zátěže v učitelské profesi

- odolnost (hardiness) – důležitá pro učitele = přesvědčení jedince, že je s to ovlivňovat události ve svém životě i okolí, schop. ztotožnit se se sebou samým, institucím kde dělá, nacházet v tom smysluplnost, přesvědčení, že změny jsou výzvou ne hrozbou, osoby s vys. odolností udávají signif. méně zdravotních stesků – zdarv. stesky vyšší u žen-učitelek, nejvyšší u učitelů ZŠ => neohroženější ženy na ZŠ – v souvislosti s feminizací – velmi rozšířený faktor!! => vlastnost dobrého učitele zakotveny v predispozicích (učitelem se čl. musí narodit), přídavné vzdělání to moc neovlivní X USA D.C. Berliner 2000 – každá činnost se dá naučit, výcvikem lze připravit i dobré učitele (diskuse v USA)
- X mezi stud. učitelství poměrně velká část nevyhovuje nárokům profese (Čížková, 1998, Ol) – neurotická zatíženost/stigmatizace (Knoblauch dotazník N5) – překvapivě vysoká míra prokázána u studentů, 48% studentů neurotické symptomy- výrazněji u žen, v běžné populaci – 3-35%
- vys. index neurotismu – jedinec emočně labilní, bez stabilizovaného sebepojetí, narušená integrita osobnosti, snadno rezignují atd.

Mezinárodní srovnání

- Kritika našich učitelů => třeba srovnávat (že neumí povzbudit, nutí k biflování – nelze dokázat, subjektivní stále, nejsou výzkumy)
- výrazná diferenciacie žáků v ČR dle rodinného prostředí (viz PISA) – nelze klást za vinu učitelům, že neumí nastartovat děti ze slabších rodin aj., uznávají to v Něm. X ped. vědci se nebrání nařčením (škola traumatizuje X Štech: Lorenz, Arendtová – sniž. nároků, odstraň autority aj. nevede k rozvoji identity a autonomie, proč by měl být systém založený na memorování jen špatný?, => nerespektují se data, provádí se neoprávněné dedukce => být vzdělání, znát skutečná data
- začlenění ČR do mezinár. sítí srov. projektů OECD, IEA (Mezinár. asociace pro hodnocení vzděl. výsledků)
- ekon. char. učitelů: Ed. at a Glance: OECD Indicators, 2001; Blížkovský, Kurelová, Kučerová a kol. 2000)

Věk

- ve všech ek. vyspělých zemích se zvýšuje podíl učitelů vyšších věk. kategorií, v 90.1. stoupl podíl učitelů nad 50 let, zejm. v prim. školství Něm, Hol, GB o více než 5%, většinou i v nižš. sek. – Něm a Itálie více než o 10% (www-stránky Eurydice, OECD)

věk	primární školy		nižší sek. školy	
	< 30	> 50	< 30	> 50
ČR	15,1	33,3	14,7	32,6
Německo	6,6	40,4	3,9	45,9
Itálie	4,7	24,7	-	44,6
Švédsko	11,6	41,0	14,2	41,6
Finsko	13,8	25,2	9,4	32,6
průměr (19 zemí OECD)	16,1	25,2	11,7	30,2

Education at a Glance: OECD Indicators 2001

- skladba ve srovnání se zahr. není nijak nepříznivá, někdy i lepší př. podíl nejmladších učitelů je mnohem vyšší než v Něm. a It.
- v populaci čes. učitelů se projevují obdobné trendy jako v OECD – zvyšující se počet učitelů starší věk. kategorie, ale ne tak výrazně jako v jiných zemích
- v prim. i sek. školství jsme věk. skladbou na průměru => není to nedostatek čes. školství

Délka praxe

- předsudky: mladší učitelé progresivnější, starší konzervativnější, učitelé s delší praxí více zkuš., pracují efektivněji – dosahují lepších výsledků X neprokázáno na zákl. provedených výzkumů (Průcha 99)

- TIMSS 95: délka praxe ⇔ výsledky žáků 8. roč. v mat. a přír. předm.: nejlepších výsledků dosahují žáci, kt. jsou vyučováni (40 zemí): a) učiteli s nejkratší praxí (0-5 let) – Anglie, Švédsko, Rusko aj. b) střední (11-12 let): Fr, ČR, Rak, Norsko aj. c) nejdelší (přes 20 let): Maď, Jap. USA aj. => nebyla nalezena žádná souvislost mezi délkou praxe učitele a výsledky žáků => nelze říci v ČR starší učitelé =. učí hůře nebo s horšími výsledky než učitelé s kratší praxí